

УДК 821.161.2.0-94:81'42

[http://dx.doi.org/10.31548/philolog14\(2\).2023.04](http://dx.doi.org/10.31548/philolog14(2).2023.04)

Воєнний щоденник Олеса Гончара: соціолінгвістичний та інтертекстуальний виміри Military Diary of Oles Honchar: Sociolinguistic and Intertextual Dimensions

Ніна СТЕПАНЕНКО, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації
Nina STEPANENKO, Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Journalism and Language Communication

E-mail: stepanenko_nina@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-0934-784X>

Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Анотація. Статтю присвячено аналізу воєнного щоденникового дискурсу О. Гончара, у якому задокументовано досвід воєнного життя конкретного часового ряду «реально червень 1943 р., а ретроспективно червень 1941 р. – листопад 1945 р.» на широкому географічному просторі «Україна – Європа – Америка». Обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми з огляду на складний сучасний стан в Україні. Вияткову увагу приділено з'ясуванню специфіки воєнного наративу письменницького діаруша з уналежненням останнього до розряду літературних, тих, які є незаперечним фактом красного письменства за своєю формою, крізь призму соціолінгвістики (передусім українсько-російської двомовності), лінгвопрагматичного та лінгвоаксіологічного потенціалу. Розкрито процес мовної самоідентифікації воїна, майстра слова, громадянина О. Гончара, наслідком якої є перехід до принципового українства, відкрита боротьба із цинічною офіційно й неофіційно легітимізованою практикою обрусительства в радянську добу. Доведено, що інтерпретований авторський дискурс російськомовний лише за формою, а за змістом він україно-, євро-, людиноцентричний, оскільки оперативно й послідовно відрефлексовує ментально-когнітивне реагування на виклики часу, випроби, які судилися етносу, світовій спільноті, а також перспективи суспільного поступу. Системно описано явище мовної, культурної, національної ідентифікації та самоідентифікації як когнітивно-дискурсивний механізм. Удокладнено схарактеризовано інтертекстуальний контент обстежених діарійних нотаток із виокремленням і послідовним маркуванням диференційних ознак та вербалізаційної специфіки внутрішньотекстових (поетична та епістолярна саморефлексія) і зовнішньотекстових [історичні, родинно-побутові, жартівливі, невірничі пісні, українські та запозичені паремії, примовки, анекдоти, солдатський фольклор, афористичні вислови, лігвістичні вкраплення (елементи говорів, говірок, запозичення з інших мов), фрагментарне листове спілкування] діалогічних зв'язків із семіотичним універсумом національної і світової культури, а також мовної картини світу як найважливішого об'єктиватора її.

Ключові слова: воєнний дискурс, «Щоденники» О. Гончара, українсько-російський білінгвізм, соціолінгвістика, інтертекстуальність, зовнішньотекстова діалогічність, внутрішньотекстова діалогічність.

Постановка проблеми. (Introduction). Авторитетним джерелом дослідження минулого є діаріуші, які, зрозуміло, не позбавлені суб'єктивності, отже, не можуть правити за істину в останній інстанції. Їхнє призначення інше: постають як альтернативна версія оцінки подій, фактів, явищ, людей, суспільства загалом. Важливим є те, хто фіксував минуле, яка його участь у всьому, що відбувалося, який його авторитет у суспільстві. Ці чинники значною мірою визначають амплітуду відголосу щоденників у соціумі, жанрова парадигма

яких досить широка, а соціолінгвістичні, лінгвокомунікативні, лінгвокогнітивні, лінгвопрагматичні та інші виміри дуже специфічні. Одним із її органічних компонентів є воєнний дискурс, справедливо номінований «своєрідним текстом пам'яті» [10], позаяк у ньому «найретельніше і найправдивіше закарбовані найгероїчніші і найкривавіші сторінки ... історії» [3, с. 81]. Світова спільнота високо поцінувала «Щоденники воєнного часу. 1939–1944» А. Ліндґрен, «Війну і спокій. Французький щоденник. 1940–1944» А. Бобковського, «Дневни-

ковие записи. Щоденникові записи», «Щоденники» О. Довженка, «Щоденники» А. Любченка та інші діаріуші, у яких системно й професійно віддзеркалені події Другої світової війни, що охопили різні країни світу. Цьому «потужному каталізаторові творчості» [3, с. 78] властива мінлива еволюція: у немирну добу такі жанри, як щоденники, мемуари, нотатки, мала проза, активізуються, оскільки перебіг воєнних подій, щоденні фронтові виклики й особливі миті найкраще висвітлювати саме в коротких формах, тоді як у мирний час вони опиняються на узбіччі «жанрової затребуваності», перебувають майже в статусі зниклих [там само]. Підтвердженням цього можуть бути найсвіжіші кількісні дані, які наводить дослідниця Г. Скорина: станом на першу половину 2020 року опубліковано 660 книжок на воєнну тематику, причому авторами 146 із них є ветерани [6]. 3-поміж вирізнених видань значний відсоток становлять ті, які корелюють із мемуаристикою. Досить згадати хоча б «Воєнний щоденник (2014–2015)» О. Мамалуя, «Іловайський щоденник» Р. Зінченка, «Танець смерті. Щоденник добровольця батальйону “Донбас”» І. Михайлишина, «Щоденник артилериста» Г. Харченка, «Синдром АТО. Нотатки “Айболіта”» В. Стеблюка, «Щоденник військового лікаря» В. Чернієнка, «Нотатки мобілізованого» Н. Розлуцького, а ще – емоційно наскладжені хронологізовані записи науковця Г. Філіпчука, бердянської волонтерки А. Рудої, 12-річної харківської дівчинки Єви або 8-річного мариупольського хлопчика Єгора. Модернізується і якісний формат щоденників. Зокрема, створено онлайн-платформу «Свідок», що є персональним воєнним діарушем українців. «Після перемоги, – наголошує менеджер із контенту та комунікації Українського представництва фондації «AI for Good» О. Кук, – складніше буде зібрати свідчення людей, які пережили війну. Щось забудеться, емоції трохи вщухнуть. Цінно, коли людина від першої особи розповідає про щойно пережите» [5]. Цим самим вона об'єктивно фіксує воєнні злочини, свідками яких стала, отже, ретельно вимодельовує

архів історичної пам'яті для прийдешніх поколінь, формує надійну доказову базу для майбутнього розслідування воєнних злочинів росіян в Україні [3, с. 78]. Досліджуваний дискурс як важливий репрезентант моделі концептуальної картини світу через мовну картину світу ніколи не втрачав своєї гостроти й значущості в просторі цивілізації, хоч і мав залежно від конкретних соціальних чинників синхронно та локативно зумовлену активізацію / пасивізацію, набував специфічної вербалізації.

У сучасній науці, спрямованій на концептуальні виміри тексту, дискурсу, твору, спостережено посилену увагу вчених до воєнного тексту, дискурсу, твору, тому що вони як взаємодетерміновані константи мають політичну цінність, оскільки в них прямо чи на рівні підтекстів «пробиваються політичні тенденції» (див.: [13]), оперативно й послідовно відрефлексовують когнітивно-ментально реагування на виклики часу, випроби, що випадають на долю окремих етносів та світової спільноти, на перспективи суспільного поступу. Різні аспекти цієї проблеми знайшли своє полівекторне відображення в працях мовознавців, літературознавців, істориків (В. Верстюк, Н. Борисенко, М. Замбицька, Н. Кондратенко, А. Кочетова, О. Лисенко, О. Маленко, О. Матвєєва, М. Навальна, В. Пашенко, О. Пухонська, І. Стаднік, Г. Сютя, К. Танчин, К. Якубовська-Кравчик та ін.).

Зацікавленість викликають письменницькі щоденники, які «називають по-різному: “ліричні записи”, “зошити”, “нотатники”, “листки календаря”, “образки” (І. Франко)» [4, с. 17]. Ці особливості системно й послідовно віддзеркалює вербалізаційний рівень. На специфіку вивчення мовної організації діаріушів вказували у своїх студіях такі вчені, як О. Галич, І. Даровська, Л. Дейна, М. Ґловінський, Я. Кулінська, Л. Любас-Бартошинська, Н. Момот, П. Родак, Н. Стахнюк, Т. Томіліна, М. Чермінська та ін.

Об'єктом (Object) дослідження статті є воєнні нотатки «Щоденників» О. Гончара, а **предметом (Subject)** – їхня лінгвокогнітивна, соціолінгвістична,

інтертекстуальна структура.

До цієї проблеми безпосередньо чи опосередковано зверталися В. Абліцов, В. Біляцька, Я. Вельможко, Н. Видашенко, Т. Гажа, В. Галич, О. Галич, Я. Гоян, С. Ігнат'єва, П. Кононенко, М. Наєнко, Л. Оляндер, А. Поповський, І. Приліпко, Н. Сніжко, М. Степаненко та ін.

Мета (Aim) роботи полягає у визначенні специфіки воєнного наративу щоденників О. Гончара крізь призму соціолінгвістики (насамперед українсько-російської двомовності), лінгвопрагматичного та лінгвоаксіологічного потенціалу.

Методи (Methods of research). У процесі дослідження використано описовий, порівняльний, контекстуально-інтерпретаційний (із застосуванням прийомів спостереження та порівняння), концептуальний методи, а також культурологічний підхід до розкриття проблеми.

Результати (Results of the research). Важливою подією в духовному житті українського народу є вихід у світ «Щоденників» О. Гончара [2], що «постають як скарбниця знань про Україну і світ в оцінці письменника», як «надійне джерело пізнання концептуальної..., мовної ... та авторської ... картин світу» [7, с. 165] і мають індивідуалізований ракурс, відображають події на широкому тлі, яке є доступним для реципієнта [11]. За вміщеними в них відомостями, слушно зауважує М. Степаненко, «виструнчуються цілі культурні епохи і їхні прапирні постаті ... Кожна з нотаток – цікава, пізнавальна, корисна, вона нікого не лишає байдужим, спонукає до роздумів і благородних дій. Такими є записи не лише про людей як творців цивілізації, а й про розмаїття світу, що їх оточує..., точніше – про панування довкіл живої і неживої природи, що приносить задоволення, окрилює, надихає на зодчість, і дисгармонії, що гнітить, заважає нести добро, відриватися від сірої буденщини й підніматися на високі щаблі прогресу» [9, с. 11].

Окремий розгорнутий сюжет праці всього життя письменника становлять збережені з років війни щоденникові свідчення: «один нотатник на цигарковому папері з вилинялими чорнильними

записами, де йдеться про полон письменника, і три зошити нестандартного формату: перший датований з 25 вересня 1943 року по 29 грудня 1944 року; другий – з 4 січня по 9 серпня 1945 року і третій – з від 3 жовтня 1945 року до дня демобілізації з армії, 12 листопада 1945 року» [2, т. 1, с. 6]. Їхній основний зміст полягає в оцінному інтерпретуванні важливих подій Другої світової війни очевидцем-автором, що пройшов складний бойовий шлях, окремі етапи якого згодом знайшли своє художнє відображення у великих епічних полотнах на мілітарну тематику: «Прапорonosці», «Людина і зброя», «Циклон».

Відомі різні підходи до класифікації щоденників. Маємо всі підстави уналежнити письменницький діаріуш О. Гончара до розряду літературних, тих, які є незаперечним фактом красного письменства за своєю формою, оскільки вони «поєднують ліричні роздуми про творчу працю, ескізи майбутніх творів, жанрові сценки, невеликі новели, притчі, іноді навіть віршовані рядки, філософські міркування, оцінки суспільно-політичного життя, записи про найрізноманітніші події, фіксацію почутого (фразеологізмів, слів, анекдотів тощо)» [4, с. 17]. Нотатки, за незначним винятком, послідовно корелюють зі стандартами художнього дискурсу з усім репертуаром його найпромовистіших маркерів, передусім неординарних мовновиражальних засобів, пор.: *Здрастуй, січень сорок четвертого! Хай він буде роком нашої перемоги, хай щасливо зустріне 45-й, хто доживе до нього ... Ранок прекрасний, справді новорічний. Морозець співа під ногами. Вся земля біла-біла, а небо рожеве – сонце сходить. Пострілів не чути, ніби вже й війни нема, ніби мир! Сьогодні вирушили походом на радгосп Шаровський...* [2, т. 1, с. 34]; *Погода все время, как весна. Тают, бегут ручки. Такой зимы у нас никогда не было. Был снова в Кировограде. Базар. Много развалин. На некоторых домах надписи: «Мин не обнаружено» или «Дом партизана, за грабеж расстрел»... – Солнце, – говорит старшина, – при восходе и з р а е т. Знаешь, как летом: лучи играют* [2, т. 1, с. 37].

З погляду соціолінгвістичного найспецифічнішою характеристикою хронологізованого системного дискурсу О. Гончара є його російськомовне оформлення: 168 нотаток подано російською (83%), 8 – українською (4%), 26 – обома мовами (13%). Цей щоденниковий білінгвізм, як ретранслятор мовної ситуації в суспільстві й мовної саморефлексії, демонструє тривалу, як на вік людський, еволюцію лінгвальної самоідентифікації письменника: «Від російської мови, якою велися записи перших років, О. Гончар поступово переходить до принципового українства, відмежовуючи себе від думання й записування російською мовою, від неусвідомленої русифікації. Цей процес остаточно завершується у 1960-ті роки, набуваючи вигляду свідомої світоглядної стратегії, формуючи виразну, акцентовану мовну особистість письменника» [1, с. 13]. Варто наголосити, що мовосвітові щоденників видатного майстра слова Гончара присвячено чимало фундаментальних праць, однак феномен українсько-російського білінгвізму в них або обійдено, або про нього згадано принагідно (див., напр.: [8, с. 11–77, 91–174]). Існування білінгвізму як саморефлексійного феномену спричинене насамперед дією екстралінгвальних чинників, передусім офіційною мовою війни – вона була російською. Тож цілком закономірно маємо сприймати те, що до активного лексику українців увійшли хороніми *Германія* і *Венгерія*, функційної активності набули лексеми-найменування різних видів зброї (*пулемьот* та *пушка*), пропріативи на взірець *Совінформбюро*, поширений на весь радянський простір етнонім *руський* і багато інших онімів та апелятивів, що звичним стало побутування різножанрових суржикізованих фольклорних елементів як вияву зовнішньотекстової діалогічної зв'язності. Окремі з вирізнених російзмів зафіксовано і в досліджуваних щоденниках: *І передали це по радіо для Германії, Франції, Бельгії* [2, т. 1, с. 13]; – *Чего ви придурюєтесь, вас же видно, що ви руські!* – каже хазяйка [2, т. 1, с. 39]. Далось знаки й домінування російськомовної преси та воєнно-агітаційної продукції, російськомовного режиму у військовій і воєнній сферах. Нарешті, на

О. Гончара, як і на будь-якого учасника війни, впливав соціум з його офіційно й неофіційно легітимізованою обрусительською стратегією.

Цікавими для аналізу є двомовні діарійні нотатки з інтертекстуальними елементами, що мають розлогий спектр конкретних репрезентантів. Важливо вирізнити передусім такий специфічний компонент інтертекстуальності, як творча поетична саморефлексія. Ідеться про вкраплені в діарійний дискурс авторські вірші з інтегровальним об'єктно-суб'єктним інтрадіалогічним кодом «Україна / її вірний син-воїн». Вони постають у вигляді внутрішньотекстових діалогічних відношень, згрупованих довкола історії і сьогодення об'єкта (**Україна, Батьківщина**) та чеснот суб'єкта (**автор Олесь Гончар, син-воїн**). У саморефлексійній візії, актуалізованій головно через експліцитно маркований лексико-семантичний ресурс, **Україна – плантаторське поле...**, / **ярем скрипіння...**, / **плачі й голосіння**, / **Які не вщухають ніколи** [2, т. 1, с. 26], **далекі вершини / В тумані повитих Карпат...**, **черідка хат** [2, с. 48], **син-воїн** якої **нікому годити / Ніколи в житті не вмів**. / **Й за гроші не продався**, / **Й під силою шию не гнув**. / **Гордий! Зате й настраждався нівроку**, / **Щасливим ніколи не був!** [2, т. 1, с. 16–17]. Оpubліковані ліричні розмисли ввійдуть до виданих у різні роки збірок О. Гончара «Фронтові поезії», «Поетичний пунктир походу». Крім заримованих, зафіксовано непоодинокі обарвлені афористичністю прозові вислови моральної саморефлексії, причина вдавання до яких – «лихорадочное возбужденное состояние, которое обычно бывает перед боем» [2, т. 1, с. 24]: *Я не жалею, если я погибну в бою, это все-таки лучшая из смертей – погибнуть за Украину; Я молод, я хотел бы еще жить, но что ж, если нужно, я с гордостью скажу: – Прощай, жизнь, прощай все; Не сделанное мной, не записанное мной – сделают, напишут другие!* [там само].

Основний інтертекстуальний масив сформували ті одиниці, які реалізують зовнішньотекстові діалогічні відношення. Найактивнішими з-поміж них є поліфункційні з погляду жанрової природи

народнопоетичні інтертекстами, наповнені воєнним змістом. Це, зокрема, історичні (*Мені з жінкою / Не возиться, А тутю та люлька / Козаку в дорозі / Пригодиться* [2, т. 1, с. 50]), родинно-побутові (*Ах зачем ты мне нужен, / Ты ранен, контужен, / Ты ранен, контужен, / А я молода* [2, т. 1, с. 50]), жартівливі (*Антонеску дал приказ – Всех румынов на Кавказ. А румына не дурной – На каруцу –и домой* [2, т. 1, с. 50]), невідьничі пісні, або пісні-сльози реальних та потенційних остарбайтерів (*Раскинулись рельсы широко, / На них эшелоны стоят, / Увозят в Германию хмуру / С Украины наших ребят* [2, т. 1, с. 32]); багаті на підтексти українські, російські, румунські паремійні структури, що їх придумали солдати (*Езжай в Ташкент Родину любит* [2, т. 1, с. 63]), «народив Харків» (*Воли на фронті, корови гуляють з німцями, а свині в поліції* [1, с. 32]), створив (*Жорна гурчать аж в Москву чуть* [2, т. 1, с. 42]) або перетрансформував найчастіше на рівні прецедентних імен (*А ... шkodив я мамі* [2, т. 1, с. 98]; *Ні корови, ні свині, тільки Гітлер* [замість Сталін] *на стіні* [2, т. 1, с. 41]) колективний автор, тобто народ. Аналізований розряд доповнюють майстерно вербалізовані прислів'я і приказки із семіотичним універсумом російської, німецької, румунської та інших світових культур (*Ійте яйки, пийте млеко, уже красні недалеко; Нема яйки, нема віна, до свідання, Україна; Три года воевали, постолы порвали* [рум. солдати в постолах. – коментар О. Гончара] *и Украину не забрали* [2, т. 1, с. 44]), а також примовки (*Бо й ні. Бо й да* [2, т. 1, с. 40]), анекдоти (*Девушка говорит, уезжая на фронт: Вернусь не ниже как полковником. – Полковником никак. Разве под полковником* [2, т. 1, с. 41]).

В окремий жанр усної народної творчості О. Гончар вирізняв солдатський фольклор, навівши яскравий приклад біографічного наративу з виразно заманіфестованими опорними проспекційно-ретроспекційними координатами, дійовою особою якого є вчорашній воїн: *Если, даст Бог, вернусь я в гражданку / И, быть может, в горячке женюсь, / Соберу небывалую пьянку / И во имя женитьбы напьюсь. / Буду петь и плясать до упаду /*

В полупьяном солдатском бреду, Надо мной будут гости смеяться, / Тыча пальцем в мою седину. / Перед домом расчищу площадку, / Понарою там дотов, траншей, / Выводить каждый день на зарядку / Буду всех – от жены до детей [2, т. 1, с. 102].

Поряд із фольклорними активно побутують авторські інтертексти. Типовим виразником їхнього адресанта є зафіксована чи не оприявлена в діарійному контексті прізвищна формула, а нетиповим – або апелятиви – найменування людей за різними ономазіологічними ознаками, або антропонімно-неантропонімна формула, пор.: *Впереди мчится капитан на лошади, молодой, запыленный. – Братцы, – весело кричит он, – впереди вино и бабы, с Богом, за мной! Знаменитая фраза Меньшикова* [2, т. 1, с. 79]; *Один лейтенант говорит: – На передовой лучше. Там быстро – или в Наркомзем, или в Наркомздрав* [2, т. 1, с. 33].

Найпродуктивніший тип утворюють мінітексти із семіотичним універсумом світової культури. Як і розглянуті вище, вони зазвичай не вживаються осібно, а семантично вклинюються в дискурсивний простір, набувають статусу змістової доміанти або фабули тієї чи тієї щоденникової нотатки (вірші З. Гіппіус, І. Севериняна, художньо-сентенційні розмисли Л. Толстого та ін.). Виразно ілюструє цей внутрішньотекстовий симбіоз відвертий запис від 14 грудня 1943 року, до структури якого входить прецедентний вислів, що своїм універсальним значенням обсягом корелює з моральністю / аморальністю відомого класика світової літератури Г. де Мопассана: *Стали на квартире у хозяйки, которая сегодня вырядила в армию мужа-приймака. Она сидела вся в слезах. Но к вечеру наш старшина ее так «обработал», что уже спать легли вместе. Это в тот день, в который проводила мужа. «О, женская душа, ты вся здесь!» – как говорит Мопассан. До сих пор мне не верилось, что с женщинами такое бывает. Теперь удостоверился. Какая гадость! Даже с мужчинами этого не бывает. Две ночи старшина спал с ней, на третью пришел*

муж, она легла с мужем. Ушел в 4 часа утра, опять легла со старшиной [2, т. 1, с. 44]. Згадано також культивований афоризм **И дым Отечества нам сладок и приятен** у листовному контексті зі змістовою доміантою «Разговариваю с Родиной» [2, т. 1, с. 63], що є філософською саморефлексією. Вислів, авторство якого приписують різним прецедентним особистостям (найчастіше О. Грибоєдову), набуває специфічного звучання внаслідок розширення його лексико-семантичного складу й видозміни граматичної структури: *Нужно почувствовать за собой горы, не различимые с облаками. Болота, не различимые с морем. Холод. Усталость. Бессонные ночи. Даль. Измерянная шаг за шагом. Собственными ногами. Тогда узнаешь, что такое дым отечества. Он да, сладок и приятен. И чем дальше, тем слаще* [2, т. 1, с. 63–64].

У «Щоденниках» на інтертекстуальних засадах активно й креативно використано мистецький репертуар, який у мирну добу поймають піснями воєнного часу («Случайный вальс», слова Є. Долматовського, «Темная ночь», слова В. Агатова та ін.). Письменник з емоційним піднесенням констатує, що окремі з них звучали й українською мовою, і наводить «замечательный», за його оцінкою, переклад «Темної ночі»: ... / холодна, страшна далечинь Пролягає між нами... [2, т. 1, с. 76] (пор.: ...И тревожная, чёрная степь Пролегла между нами...). Відбито й такий момент, як поширене в період війни мовне експериментування в пісенній – і не лише – царині, що нерідко виходило за береги пристойності й ширило межі сороміцького фольклору, на прикладі прецедентного тексту «Синий платочек», який завдяки композиторській майстерності став популярною піснею: Синенький скромный платочек / Немец мне дал постирать, / А за работу – хлеба кусочек / И котелок облизать [2, т. 1, с. 35]. Переклад не гармоніє за змістовими координатами, екзистенційними мотивами з оригіналом, його призначення – розкрити іншу грань війни через призму соціальних, а не особистісних проблем.

Цікавими із соціолінгвістичного та лігвопрагматичного погляду є

інтертекстами мовознавчого змісту. Вони, як і авторські поетичні дискурси, – когнітивно-прагматичний наслідок творчої саморефлексії О. Гончара. Важливо зацентувати, що він здобував філологічну освіту й водночас серйозно готувався до письменницької діяльності, присмак якої відчув, опублікувавши в 1933–1941 рр. у різних виданнях свої вірші, новели, оповідання, повісті, а звідси – й тяжіння автора «Щоденників» до мови як суспільного явища, до невичерпних джерел рідного слова – говорів, говірок, семантичного потенціалу, фразеологічного багатства, функційних можливостей тощо. О. Гончар прислухався до мовлення тих, із ким спілкувався, намагався ідентифікувати говори. Це засвідчують зафіксовані в діруші пейоративно чи меліоративно заряджені лексеми, оригінальні граматичні конструкції, самобутні усталені сполуки, уналежнені до кіровоградської (*Ген позавчора повз хати такі праники летіли. Осього впав. Ондого. Гайда. Тікайте, каже, хлопці, лугами-берегами, мені ходити недобре, помулів ногу* [2, т. 1, с. 37]), уманської (*Гандрій гузенькою гуличкою повіз горачам гобідати* [там само]), вінницької (*Най почекаю. А вона п р и й м и л а іншого. Ти куди б у д е ш п і ш о в?* [2, т. 1, с. 52]) говірки, говірки окремих населених пунктів за Бугом (*Хтів... Ніж маємо ми загинати всі, геть вивтікали; свинарня горить... Все пикрасило, коцюба, мастила хату, прийняла, підемо... – Свині не до поросят, коли її шмалят...* [2, т. 1, с. 42]).

Крім діалектних одиниць, у досліджуваному матеріалі виявлено такі інтертекстуальні вкраплення, як окремі лексичні одиниці, короткі вислови на щодень, лозунги румунською (*Нуї бун разбой!*; *Нехорошая война* [2, т. 1, с. 48]), чеською (*Наздар! Наздар! – кричат чехи*; примітка автора: *Привіт!* [2, т. 1, с. 90]; *At' žuje ruda armada, At' žuje naš president*; примітка автора: *Слава Червоній Армії! Слава нашому президенту!* [2, т. 1, с. 92]) мовами, передані кирилицею або латиницею. По-особливого приваблювали автора «Щоденників» «мадьярские слова», які він ретельно фіксував, очевидно, для запам'ятовування: *тэшик – пожалуйста, миндя – обожди, кет – едь, иген – да, нем*

легет – не разрешается, сератем – люблю, ын – я, тэ – ты [2, т. 1, с. 99], *кі – кто, ті – что, ез – это, mind – все, bator – смелый, nem tudom – не знаю, en leszek – я буду* [2, т. 1, с. 101]. Окремі з них відразу використано як засіб характеристики персонажів за етнічною належністю: *У коменданта Бондарева. Рассказывает, как перестроились наши мародеры. – Продай, – говорит мадьяру сладким голосом и правой протягивает пенчо, а левой расстегивает кобуру. – Тэшик, тэшик, – соглашается мадьяр* [там само]. Мовознавчих коментарів щодо природи діалектизмів та іншомовних слів і виразів не подано, сам же факт занесення до щоденників такого матеріалу, по-перше, демонструє лінгвістичну ерудицію молодого майбутнього видатного письменника, по-друге, дає підстави вважати вже на той час його неординарною мовною особистістю, якій невдовзі судилося стати елітарною мовною особистістю.

Нарешті, заслуговує дослідницької уваги ще один тип інтертекстуальності – епістолярій – із його внутрішньо- та зовнішньотекстовою діалогічністю як важливими формами тексту. Першу виразно актуалізує завершальний фрагмент воєнного щоденника О. Гончара «Письмо к американскому солдату», що є за жанром дидактично-застережним дискурсом зі своєрідною адресантно-адресатною референцією, коли антропоцентрами комунікації «адресант – текст – адресат» формально є одна особа, а реально – «стрелковый полк», країна, континент, цивілізація загалом, словом, усі визволителі своєї країни, Європи, світу (адресант) і весь американський народ – «американський солдат.., офицеры и солдаты американской армии.., рабочий из города Чикаго.., юноша из Калифорнии...» [2, т. 1, с. 115–118] (адресат), тобто йдеться не про модель «моноадресант – текст – моноадресат», а про модель «поліадресант – текст – поліадресат». Якщо ж точніше, то відбувається переадресування через полеміку із самим собою, з реальним і водночас уявлюваним співрозмовником світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, набутого досвіду

людству з чітко визначеною метою – не допустити в майбутньому війни, поійменованої в «Щоденниках» *жахливою річчю, яка нічого не доводить*» [2, т. 3, с. 605], *виплотом людських пристрастей і розуму* [2, т. 3, с. 88]. «Война кончилась, – наголошено в «Письме американскому солдату», – *но враги у нас найдутся. Они махнут рукой на кровь, пролитую нашими народами. Они попытаются снова поджечь мир, добытый нами, солдатами. И пусть мы снимем военную форму и разъедемся по своим местам как штатские люди, все равно мы должны зорко смотреть за такими негодьями, равнодушными к человечеству...*» [1, т. 1, с. 118]. Прикладом епістолярної автокомунікації з актуалізованими в ній автобіографічними моментами є витяги з листа до «первой настоящей любви» [2, т. 1, с. 25] Люси. Вони – засіб релаксації, зрештою, самосповідь утомленої від тяжких буднів людини: *Пишу Люсе. Зачем? Легче. «Когда я пишу тебе, я как-будто разговариваю с Родиной. Я вижу ее ближе. Физически слышу ответы. Твои или Родины. Не разберу. Не стараюсь разграничить. Ты в ней, она в тебе». «...Пишу и не знаю зачем. Галлюцинации. И бред. И писать нечего. Извини, моя, моя – мне мое сумасбродство. Я не пьяный. Я такой стал*» [1, т. 1, с. 63–64]. Використано типові для передачі піднесено-пригніченого емоційно-психічного стану мовні засоби: експліцитно конотовані лексеми, обірвані синтаксичні структури, рубаний, або телеграфний, стиль викладу.

Епістолярний діалог, в основі якого лежить адресантно-адресатна модель «Олесь – Люся», поширений і на інший тип інтертекстуальності, яка реалізує зовнішньотекстові зв'язки. Автор «Щоденників» цитує неординарні філософські розмисли Люсі про «жизнь», яка «*несколько не церемонилась, ставя людей в такие положения, в каких они не предполагали никогда побывать, составляя такие комбинации человеческих взаимоотношений, в которых люди подчас сами себя не узнавали*», «*не только орудовала нами, она нас заодно и учила*» [1, т. 1, с. 77], і висловлює свої перевірені тяжкою

практикою війни аргументи / контраргументи: *Правда, нічого не скажеш. Но, кажется, мало хорошего в этой учебе* [там само].

Важливо вирізнити й те, що епістолярна інтелектуальність виконує важливу характеризувальну функцію. У діарійній нотатці від 10 лютого 1945 року наведено зворушливі, пересипані діалектизмами витяги з листів «веселому Хаєцькому» від дружини [1, т. 1, с. 65], і цим висловлено ставлення до побратима, який любив життя, а «тепер ... уже не шукає дороги. Знайшов. Єдину і вічну. В кращий із світів» [там само]. Перед нами класичний приклад екзистенційної мотивації ведення щоденника: «...Хтомочко мій дорогий, нашій телиці уже 6 місяців і вівця буде мати ягня. Не забувай нас бо ми лягаєм і встаєм та думаєм про тебе. Нема Олексі і Гарасима і Хоми і Штефана і Прокопа і Андрія», «День добрий або вечір або полудішня пора... Не знаю як моє серце уривалося за тобою, я уже не могла на постіль вилізти і по світу ходити. Я кажу чи я ще мало наплакалася чи що таке, що він не пише. Буду просити що бись мені писав борше...».

Апелятивно-адресатна структура «Патку мій, патку!» стане одним із найяскравіших лінгвовиражальних засобів роману «Прапороносці» – класичного взірця гармонійного синтезу художнього вимислу й авторської самототожності. У «Щоденниках» зафіксовано ще один яскравий приклад приватного листування – послання Марусі до Михайла, яке, наголошує О. Гончар, вабить реципієнта поетичними українськими коштовностями: «– Хліба стоять, я к с о н ц е, ввійдеш – і з головою поринеш. – Хай я вже буду, як невістка, з м е н ш у в а т и с ь перед ними. – Ніколи я не забуду часи нашого щасливого п р о ж и т к у, літа наші молодії. – Як вийду надвечір за ворота, стану з сином на руках, а вітер віє, і мені здається, що вітер з Румунії, де ти. – х. прийняла була приймака, а він без ночі нетутешній, пожив-пожив та й поминай як звали» [1, т. 1, с. 51–52]. Інтертекстуальний епістолярій аналізованого взірця, як і поетична автокомунікація, – це творча

саморефлексія, притаманна людині, сродна праця якої має прямі стичності не з мілітарною, а з культурно-духовною сферою. О. Гончару випало відчувати на собі, пережити той стан буття, коли культурний фронт для багатьох митців ставав «вужчим і рідшим» через події на воєнному фронті [12].

Висновки (Conclusions). В основі своєї усуціль або почасті російськомовний щоденниковий дискурс О. Гончара (а цей сегмент становить 96% досліджуваного контенту) є фактом форми, а не змісту. Семантичні доміанти нотаток або україно-, або євро- або просто людиноцентричні. Це стосується навіть тих записів, маркерами інтертекстуальності яких є прецедентні російські імена та продукovanі ними тексти. Екстралінгвальні чинники змушували автора діаріуша досконало опановувати обидві мови, вправно послуговуватися ними в писемній практиці, що сприяло формуванню когнітивно-дискурсивних навичок автоматичного перемикавання мовного коду. Час війни, мовою якої була російська, – особливий соціолінгвістичний період у житті письменника, коли відбувалася мовна самоідентифікація його, ознаменована переходом до принципового українства, до нищівної критики політики обрусительства, попри утиски з боку тоталітарної системи. Двомовні нотатки виразно конструюють ідентичність у широкому її вимірі, постають як когнітивно-дискурсивне явище дихотомії «своє» / «чуже», позначене оригінальною вербалізацією.

Діарійний дискурс О. Гончара багатий на інтертекстуальність, репрезентовану внутрішньо- та зовнішнотекстовою діалогічністю, що оперта передусім на семіотичний універсум національного коду. Внутрішнотекстова діалогічність – це поетична й епістолярна саморефлексія. Ширшим спектром конкретних реалізаторів представлена зовнішнотекстова діалогічність: народнопоетичні та авторські інтертекстеми. Розряд перших сформували історичні, родинно-побутові, жартівливі, невільничі пісні, українські й запозичені паремії, примовки, анекдоти, солдатський фольклор, а других – афористичні вислови, самобутні

вкраплення загальнонародної мови (елементи говорів, говірок, запозичення з інших мов), епістоли, вибудовані за різними моделями адресантно-адресатної листовної комунікації. Вони виконують текстотвірну функцію, демонструють креативність автора «Щоденників»,

диктовану власними рефлексіями.

Перспективним видається комплексне дослідження інших текстових категорій щоденникового дискурсу О. Гончара в семантичному та прагматичному аспектах.

Список використаних джерел

1. Вельможко Я. Ю. Щоденники Олеса Гончара: проблематика, образ автора, стиль : автореферат дис. ... канд. філол. наук: спеціальність 10.01.01 – українська література / Київ. ун-т імені Бориса Грінченка. Київ, 2015. 19 с.

2. Гончар О. Щоденники : у 3-х т. / упоряд. підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. Київ : Веселка, 2008. Т. 1. 456 с. ; Т. 2. 608 с. ; Т. 3. 648 с.

3. Кулінська Я. І. Сучасні воєнні щоденники: форма самовираження чи текст пам'яті? *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2020, № 46, т. 3. С. 78–81.

4. Момот Н. Щоденник Т. Шевченка як творчо-психологічний та жанровий феномен : дис. ... канд. філол. наук. Кіровоград, 2006. 176 с.

5. Мешканців Дніпропетровщини запрошують вести воєнний онлайн-щоденник. Дніпропетровська обласна державна адміністрація. *Портал*. 2022. 7 листоп. URL: <https://adm.dp.gov.ua/news/> (дата звернення: 02.06.2023).

6. Скорина Г. Книги про війну. URL: <https://www.facebook.com/groups/warbookua/> (дата звертання: 10.04.23).

7. Сніжко Н. В. Концептуальні домінанти мовосвіту Олеса Гончара. *Культура слова* : зб. наук. праць / Ін-т укр. мови НАН України. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. С. 164–174.

8. Степаненко М. І. Публіцистична спадщина Олеса Гончара : мовні, навколомовні й деякі інші проблеми. Полтава : АСМІ, 2008. 396 с.

9. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеса Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника. Полтава : Шевченко Р. В., 2012. 284 с.

10. Чиж Н. О. Воєнний щоденник як «Текст пам'яті» в умовах екстремального напруження особистості. *Наукові записки*

Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2017. Вип. 65. С. 99–102.

11. Якубовська-Кравчик К., Замбжицька М. (2022). Дім, родина і війна: Образи дому в українському романі про війну на Донбасі. [Dom, družina in vojna: podoba doma v ukrajinskem romanu o vojni v Donbasu]. *Primerjalna Knjizevnost*. 2022. Vol. 45(2). P. 53–71. DOI:10.3986/pkn.v45.i2.03

12. Navalna M., Shynkaruk V., Kostusiak N., Skliarenko O., Kushch N., Buhaiova O. New Appearances of the Leksema FRONT in the Language of Modern Ukrainian Mass Media. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*. 2023. Vol. 13, issue 1, spec. issue XXXII. P. 58–63.

13. Nemegeer G., Santi M. Gabriele d'Annunzio's *Notturmo*, the book of the Italian war: Political commitment, national regeneration and its ideological roots. *Forum Italicum*. 2021. Vol. 55 (3). P. 710–740. DOI:10.1177/00145858211005471

References

1. Velmozhko, Ya. Yu. (2015). *Shchodennyky Olesia Honchara: problematyka, obraz avtora, styl [Diaries of Oles Honchar: issues, image of the author, style]. (Extended abstract of PhD dissertation)*. Kyiv (ukr).

2. Honchar, O. (2008). *Shchodennyky [Diaries]* (Vol. 1–3). Kyiv : Veselka (ukr).

3. Kulinska, Ya. I. (2020). Suchasni voenni shchodennyky: forma samovyrazhennia chy tekst pam'iaty? [Modern war diaries: a form of self-expression or a text of memory?]. *Scientific Herald of International Humanitarian University. Series «Philology»*, 46 (3), 78–81(ukr).

4. Momot, N. (2006). *Shchodennyk T. Shevchenka yak tvorcho-psykholohichnyi ta zhanrovyi fenomen [T. Shevchenko's diary as a creative-psychological and genre phenomenon]*.

(Ph. D. diss.). Kirovohrad (ukr).

5. Meshkantsiv Dnipropetrovshchyny zaproshuiut vesty voiennyi onlain-shchodennyk. Dnipropetrovska oblasna derzhana administratsiia [Residents of Dnipropetrovsk region are invited to keep an online military diary. Dnipropetrovsk Regional State Administration]. (2022, November 7). Portal. Retrived from <https://adm.dp.gov.ua/news/> (ukr).

6. Skoryna, H. (2021) *Knyhy pro viinu Books about war*. Retrived from <https://www.facebook.com/groups/warbookua/> (ukr).

7. Snizhko, N. V. (2018). Kontseptualni dominanty movosvitu Olesia Honchara [Conceptual dominants of Oles Honchar's linguistics]. In *Culture of the Word* (pp. 164-174). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (ukr).

8. Stepanenko, M. I. (2008). *Publitsystychna spadshchyna Olesia Honchara : movni, navkolomovni y deiaki inshi problem [The world in the estimation of Oles Honchar: the axiosphere of the writer's diary discourse]*. Poltava: ASMI (ukr).

9. Stepanenko, M. I. (2012). *Svit v otsintsi Olesia Honchara: aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pysmennyka [The world in the estimation of Oles Honchar:*

the axiosphere of the writer's diary discourse]. Poltava : Shevchenko R. V. (ukr).

10. Chyzh, N. O. (2017). Voiennyi shchodennyk yak «Tekst pam'iaty» v umovakh ekstremalnoho napruzhenia osobystosti [The war diary as a «Memory Text» in conditions of extreme personal stress]. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series*, 65, 99–102. Retrived from <https://eprints.oa.edu.ua/7685/1/22.pdf> (ukr).

11. Yakubovska-Kravchuk, K., & Zambzhytska, M. (2022). Dim, rodyna i viina: Obrazy domu v ukrainskomu romani pro viinu na Donbasi. [Dom, družina in vojna: podobe doma v ukrajinskom romanu o vojni v Donbasu]. *Primerjalna Knjizevnost*, 45(2), 53–71. doi:10.3986/pkn.v45.i2.03 (ukr).

12. Navalna, M., Shynkaruk, V., Kostusiak, N., Skliarenko, O., Kushch, N., & Buhaiova, O. (2023). New Appearances of the Leksema FRONT in the Language of Modern Ukrainian Mass Media. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research*, 13(1), spec. issue XXXII, 58–63.

13. Nemegeer, G., & Santi, M. (2021). Gabriele d'Annunzio's Notturmo, the book of the Italian war: Political commitment, national regeneration and its ideological roots. *Forum Italicum*, 55(3), 710–740. doi:10.1177/00145858211005471

Abstract. *The article is devoted to the analysis of O. Honchar's military diary discourse, which documents the experience of military life in a specific time series «actually June 1943, and retrospectively June 1941 – November 1945» on the wide geographical space «Ukraine – Europe America». The relevance of the investigated problem is substantiated in view of the complex current situation in Ukraine. Particular attention is paid to clarifying the specifics of the war narrative of the writer's diary, including its inclusion in the category of literary ones, which are an indisputable fact of good writing in its form, through the prism of sociolinguistics (primarily Ukrainian-Russian bilingualism), linguopragmatic and linguoological potential. The process of linguistic self-identification of the warrior, master of the word, citizen O. Honchar is revealed, the result of which is the transition to principled Ukrainianism, an open struggle with the cynical officially and unofficially legitimized practice of Russification in the Soviet era. It is proved that the interpreted author's discourse is Russian only in form, and in content it is Ukrainian-, Euro-, and human-centric, since it promptly and consistently reflects the mental-cognitive response to the challenges of time, the tests of ethnicity, the world community, and the prospects of social progress. The phenomenon of linguistic, cultural, national identification and self-identification as a cognitive-discursive mechanism is systematically described. The intertextual content of the examined diary notes is characterized in detail, with the identification and sequential marking of differential features and verbalization specifics of intratextual (poetic and epistolary self-reflection) and extratextual [historical, family, humorous, slave songs, Ukrainian and borrowed paremias, proverbs, anecdotes, soldiers' folklore, aphoristic sayings, linguistic interspersions (elements of speech, sayings, borrowings from other languages), fragmentary letter communication] of dialogic connections with the semiotic universe of national and world culture, as well as the linguistic picture of the world as the most important objectifier of it.*

Key words: *military discourse, «Diaries» by O. Honchar, Ukrainian-Russian bilingualism, sociolinguistics, intertextuality, extra-text dialogicity, intra-textual dialogicity.*